

УДК 13:316.42:37.014

## ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГЕНЕТИЧНИЙ ВИМІР

*Маловічко О.В. (м. Запоріжжя)*

### Анотації

Розглядається система взаємозв'язків між громадянським суспільством і державою, як елементами соціального цілого. Послідовно аналізуються наступні типи зв'язків: структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції.

The system of intercommunications between civil society and state, as elements social whole, is examined. The followings types of connections are consistently analyzed: structuration, co-operation, conflict, generation, transformation, functioning, development, management and correction.

### **Ключові слова**

ЗВ'ЯЗКИ СТРУКТУРУВАННЯ, ЗВ'ЯЗКИ ВЗАЄМОДІЇ, ЗВ'ЯЗКИ КОНФЛІКТУ, ЗВ'ЯЗКИ ПОРОДЖЕННЯ, ЗВ'ЯЗКИ ПЕРЕТВОРЕННЯ, ЗВ'ЯЗКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ЗВ'ЯЗКИ РОЗВИТКУ, ЗВ'ЯЗКИ УПРАВЛІННЯ І ЗВ'ЯЗКИ КОРЕКЦІЇ

**Метою даної статті** є розгортання змісту і подання механізму реалізації синергетичного/самоорганізаційного потенціалу держави, що реалізується, завдяки наявності системи функціональних органів між державою і громадянським суспільством, які є рівноправними партнерами у створенні і відтворенні системи саморегуляції соціального організму країни.

### **Обговорення проблеми**

Нагадаймо, що поняття «організму» увійшло в науковий обіг з появою органіцизму у ХІХ ст., яскравим представником якого був Г. Спенсер. Перші згадки про суспільний організм як форму існування людини зустрічаємо ще в давньоіндійських Ведах (близько 3.5 тис. років до н. е.). Думка про те, що світ людей являє собою взаємопов'язаний організм, простежується і в іншій давньоіндійській пам'ятці «Махабхараті» (перша половина І тис. до н. е.). В одному з її епізодів говориться про єдину духовну субстанцію, до якої сягають всі емпіричні явища.

Пізніше ця ідея була підтримана Платоном, Аристотелем, Т. Гоббсом, О. Контом, Г. Спенсером, К. Марксом, Ф. Енгельсом, В. Леніним, Е. Дюркгеймом та багатьма іншими філософами. У світовій соціології склався цілий напрямок, що одержав назву органічної школи. Із сучасних дослідників її підтримують Р. Абдеев, А. Аганбегян, М. Арчер, В. Андрущенко, В. Бех, В. Воронкова, М. Моїсеєв, М. Михальченко,

М. Мокляк, В. Пилипенко, В. Піддубний, В. Франчук, І. Черненко, П. Штомпка, В. Шаповалов та багато інших.

У ХХ ст. ідеї органіцизму знайшли свої продовження у роботах В. Беха [1], який розробив і запропонував науковій громадськості концепцію соціального організму країни.

Для нас важливо те, що соціальний організм країни, як оригінальний зміст другої природи (соціального світу), має декілька форм проявів, а саме: *сутнісну* — у вигляді взаємодії людей між собою; *функціональну* — у вигляді людської діяльності; *онтологічну* — у вигляді суспільних відносин; *логічну* — у вигляді знань; *субстанціональну* — у вигляді інтелігібельної матерії; *ноуменологічну* — у вигляді фенотипічної інформації; *суб'єктивовану* — у вигляді природних або сутнісних сил особистості; *об'єктивовану* — у вигляді соціуму; *фізичну* — у вигляді слабого електромагнітного (лептонового) випромінювання.

Природно, що при системному аналізі слід користуватися всіма його модифікаціями, в той же час при видових аналізах вимагається дотримуватися саме тієї форми, в якій перебуває в даний момент соціальне явище. Самоорганізаційна форма прояву предстає у вигляді саморегуляції соціальних систем і саме на ній краще всього розглянути потенційні можливості держави через призму забезпечення сталого соціального зростання і становлення інформаційного суспільства у вимірі ХХІ століття.

Отже, наше завдання полягає у тому, щоб на основі робіт В. Беха та інших дослідників проаналізувати існуючі тут зв'язки або функціональні органи як канали і механізми реалізації змісту синергетичного потенціалу держави.

Розглянемо ці функціональні органи більш детально і охарактеризуємо кожний тип окремо на прикладі типології зв'язків, що запропонована Е. Юдіним [6, с. 53], а саме: структурування, взаємодії, конфлікту, породження, перетворення, функціонування, розвитку, управління і корекції.

Зв'язки структурування формують морфологічні канали буття і напрям, у якому синергетичний потенціал держави може реалізуватись.

Цей тип зв'язків формує особливу морфологічну структуру у соціальному організмі країни, що отримала в науковій літературі назву гомеостат. Гомеостат це базисне функціональне поняття механізму обробки інформації. Він реалізується на різноманітних матеріальних носіях.

Гомеостат (Homeostat) структура управління матеріальними об'єктами, що містить прямі, зворотні і перехресні зв'язки, які забезпечують в процесі своєї роботи підтримання гомеостату, тобто динамічної постійності життєво важливих функцій і параметрів системи. Причиною появи такої структури є розшарування інформації на директивну і виконавчу, що призводить, в остаточному рахунку, до роздвоєння соціальних систем на ту, якою управляють, і ту, яка

управляє. Тому гомеостатична система – це система, що складається з частини, яка управляється, і яка управляє, коли остання являє собою гомеостат.

Модель гомеостата і його властивості розроблені Ю. Горським і викладені в монографіях, численних публікаціях засідань школи — семінару з гомеостатики, на конференціях, міжнародних симпозіумах і конгресах. У живих системах гомеостат, на відміну від одиниці життя — клітки, виступає як інформаційна одиниця життя, тобто з його наявністю тільки забезпечується кругообіг нежиття [7, с. 172]. При аналізі процесу саморегуляції соціального організму ми не можемо нічого пояснити без використання гносеологічного апарату молодшої науки гомеостатики, що системно освоює не тільки орган саморегуляції гомеостату але і його функції.

Зв'язки взаємодії виникають між державою і громадянським суспільством на основі наявності двох форм влади - державної і недержавної - утворюють умови динамічної взаємодії, у результаті чого виникає така взаємодія, що створюється за особливими законами інформаційного спілкування.

Регуляторна політика держави, у якій виливається її синергетичний потенціал, детермінує зміст регуляторних актів та сферу адміністративних процедур, зокрема процедури погодження рішень органів влади, консультації з неурядовими організаціями, спостереження за виконанням ухвалених рішень, встановлення адміністративної відповідальності за порушення, в тому числі у сфері державної інформаційної політики.

Однак, потреби забезпечення ефективної життєдіяльності людини у соціумі вимагають від держави розумного алгоритму поведінки по відношенню до громадянського суспільства і вступу з ним у сталу взаємодію.

Зв'язки конфлікту викривають наявність суперечностей між поведінкою держави, що обумовлюється її стремлінням провести ті чи інші реформи в країні, і потребами громадянського суспільства.

Держава у такому випадку має знайти у собі сили переглянути власну політику і розробити якісно нову ідеологію, знайти сили і ресурси, тобто задіяти, а точніше - актуалізувати нові складові потенціалу або змінити напрями і алгоритми його застосування.

Розвиток кризових зв'язків між державою і громадянським суспільством веде до дезорганізації, що є діалектично протилежним явищу організації. Обґрунтовував його російський вчений А. Ахієзер [8]. Сенс дезорганізації у тому, що через неї суспільство інтерпретується з точки зору пронизуючих його ентропійних процесів, постійно порушуючи всі його параметри: форми відносин, елементи раніше сформованої культури, життєво важливі функції соціального організму. Дезорганізація

певною мірою присутня завжди, але вона несе в собі небезпеку переходу через якусь межу незворотності.

Дезорганізаційні процеси в суспільстві є природними, об'єктивними, а тому складають необхідний елемент соціального розвитку. Їх природність зумовлена наявністю суперечностей, які досягають в системі різних рівнів інтенсивності. Проаналізувати та спрогнозувати дію всіх дезорганізаційних процесів принципово неможливо.

Отже, конфліктні зв'язки особливо при їх значному загостренні здатні звести на нанівець самоорганізаційний потенціал будь-якої держави, довести її до банкрутства і саморозпаду соціального цілого, як це у свій час сталося, наприклад, з Римською імперією або СРСР.

Зв'язки породження у структурі системи саморегуляції країни є каналами, по яким розгортається синергетичний потенціал держави. Держава виступає з ініціативами розбудови різних сегментів життєдіяльності громадянського суспільства і під нові потреби останнього цілеспрямовано проводить політику розбудови власної структури і накопичення власного організаційного потенціалу.

Модернізація державного устрою не може надто далеко випереджати розвиток громадянського суспільства, оскільки це веде до встановлення диктатури держави і породженню нового Левіафану.

Будучи концентрацією «спільної волі», держава-«Левіафан» зосереджує, як відомо з ідеї Т. Гоббса, в руках правителя (однієї особи або групи) всю суспільну владу, постає як «велика особа». Заперечуючи принцип поділу влади, Т. Гоббс наполягає на її єдності в усіх функціях, проголошує непідзвітність правителя громадянам, зобов'язання підлеглих визнавати себе відповідальними за будь-які дії влади. Єдність держави, суспільства, уряду, народу – центр, концепту «Левіафана». Він не тільки не передбачає принципу народного суверенітету, а, навпаки, рішуче його заперечує [9].

За Т. Гоббсом, народ добровільно, за взаємною згодою передає, як відомо, раз і назавжди владу державі і тим самим відмовляється від власних свобод, визнає право суверена не тільки регулювати соціальні і майнові відносини громадян, а й визначати «зміст» їхнього духовного життя. «Левіафан» - цей «смертний бог» - поширює свої прерогативи на всі сфери людського буття [10].

Ця теза викликала різкі заперечення тих прихильників теорії «договірної держави» (Дж. Мільтон, Ж.-Ж. Руссо), які обстоювали принцип суверенітету народу, проголошували його джерелом і єдиним володарем владних функцій. За оцінкою Ж.-Ж. Руссо, гоббсівське розуміння держави прирівнює її до в'язниці, де роль головного тюремника виконує сам правитель [11]. І це закономірно, оскільки у такому випадку самоорганізаційний потенціал держави значно обмежується якістю бюрократизованого апарату державних службовців, набуває одноманітності у методах і формах поведінки, губить динаміку перетворень у царині організації і модернізації соціального життя.

Зв'язки перетворення сприяють тому, що будь-яка упорядковуюча дія, поштовх до самоорганізації з боку держави не залишається без уваги з боку громадянського суспільства. Це обумовлено їх взаємозалежністю як морфологічних цілісностей, що перебувають у якості складових елементів у структурі органу саморегуляції соціальної системи.

Хоча є моменти коли громадянське суспільство може свідомо чи підсвідомо не виконувати закони, як це сьогодні відбувається в Україні або ігнорувати ініціативи держави, наприклад, держава розпочала війну, а народ країни її не підтримує. Але це як правило виключення.

Отже, більш закономірною формою співіснування держави і громадянського суспільства є намагання перейти від неупорядкованого стану до більш упорядкованого. Перший стан визначається в термінах термодинаміки та теорії інформації як *ентропія*, а другий як *негентропія*. Нагадаємо, що ентропія в теорії інформації тлумачиться як міра невизначеності стану об'єкту або як міра браку інформації, якщо йдеться про соціальний організм як цілісну систему. Ентропія є функцією імовірності. Її значення наближається до нуля, якщо імовірність наближається до одиниці, і стає нескінченною, якщо імовірність дорівнює нулю [13, с. 690].

Взаємодоповнюваним по відношенню до поняття соціальної ентропії є поняття негентропії як міри організованості, упорядкованості соціальних об'єктів. Між негентропією й інформацією проводять аналогію, оскільки інформація, нерозривно зв'язана з поняттям процесу і системи управління, характеризує міру можливості "упорядкування" керованої системи через управлінські впливи на неї.

Зв'язки функціонування формують найбільш повний дискурс прояву синергетичного потенціалу держави, оскільки саме тут можна знайти його різні варіації. При цьому самоорганізаційний потенціал, а потім і дія держави полягає у створенні унікального продукту – системи саморегуляції соціального цілого, що характеризується здатністю соціального організму країни самому впорядковувати свої суперечності, які спонтанно виникають у ході повсякденного життя людей. І робить вона це шляхом взаємоузгодження взаємодії людей між собою.

Зв'язки розвитку подають нам портрет синергетичного потенціалу держави завдяки таким соціальним явищам як «соціальна зміна», «трансформація» або «модернізація». Так, наприклад, вітчизняна дослідниця І. Предборська зазначила: «Вихідним поняттям соціально-філософського аналізу нестабільності суспільства варто вважати «соціальну зміну». На відміну від поняття «суспільний розвиток», яке вживається переважно у вітчизняній суспільствознавчій літературі, поняття "соціальна зміна" не передбачає однозначної зумовленості переходу від етапу до етапу, чіткої спрямованості розвитку, вивчає усе різноманіття можливих станів суспільства» [14, с. 6].

Зв'язки управління подають нам унікальність взаємодії держави і громадянського суспільства як двох потужних і здатних до управління суб'єктів за принципом «суб'єкт – суб'єктних» відносин.

Таке управління, має свою специфіку, яка полягає у тому, що, з одного боку, воно формується стихійно, а з іншого, – розподіляється між учасниками соціальної взаємодії – свідомо.

Тож, в межах соціального організму країни розподіл влади можна дійсно розглядати як параметр управління системою саморегуляції цілого, оскільки він впливає не тільки на державну владу і владу громадянського суспільства, а й встановлює між ними певні пропорції впливу один на одного.

Зв'язки корекції подають механізм взаємовпливу державної і недержавної влади один на одного за принципом зовнішнього зв'язку. На сьогодні ще багато авторів продовжують ігнорувати або ж просто не розуміти визначальної ролі *зворотних зв'язків* у процесах управління.

Корекція відбувається завдяки наявності не простого зворотного зв'язку, а негативного і позитивного зворотного зв'язку, що притаманні так званім функціональним системам. Вони притаманні будь-яким живим системам. Відкриття принципу зворотного зв'язку стало видатним відкриттям не тільки для розвитку техніки, але й мало винятково важливі наслідки для розуміння сутності процесів адаптації, управління і самоорганізації. Зворотні зв'язки є основним чинником у формуванні системних властивостей.

Негативний зворотний зв'язок зазвичай стабілізує роботу системи, вона в такому випадку знаходиться у стані відносної динамічної сталості – *гомеостазу*. Позитивний зворотний зв'язок, як правило, призводить до нестійкої роботи системи. Нелінійний позитивний зворотний зв'язок часто супроводжується досягненням станів нестійкості, наслідки якої для людини можуть бути, в залежності від результатів, як бажаними, так і небажаними [15, с. 97-98]. Розвиток через нестійкість і наступне розгалуження (біфуркація) – це реальний феномен, і людина повинна з ним рахуватися.

На нашу думку, специфікою соціальних систем є те, що зворотний зв'язок здійснюється всередині соціальної системи в двох напрямках. В якості відправника і приймача сигналів зворотного зв'язку виступає в різних ситуаціях і керівна, і керована підсистеми. Продукт діяльності (вихід) керівної підсистеми – нормативні акти, програми, звернення – може або бути прийнятий керованою підсистемою, реалізований безпосередньо у взаємодії (поведінка без зворотного зв'язку), або прийнятий як такий, що не відповідає актуальній меті, але здатний скоригувати мету функціонування керованої підсистеми у бажаному напрямку (позитивний зворотний зв'язок), або відхилений, як такий, що не відповідає меті керованої підсистеми (негативний зворотний зв'язок).

Продуктом діяльності керованої підсистеми є громадська думка, що притаманна громадянському суспільству. Отримуючи інформацію, що

громадяни задоволенні існуючим станом, і не відчуваючи необхідності у змінах зверху, керівна підсистема не реагує на такий стан жодним чином, лише бере його до уваги (поведінка без зворотного зв'язку). Якщо громадська думка інформує керівну підсистему про невдоволення громадян, їхнє прагнення до змін, то можливе здійснення як позитивного, так і негативного зворотного зв'язку. Негативний зворотний зв'язок передбачає здійснення силових заходів задля подолання відхилення від мети функціонування системи. Позитивний зворотний зв'язок являє собою спонукання громадян та їх об'єднань до створення та висловлення власних ідей щодо можливих варіантів розвитку соціальної системи.

### **Висновки**

Отже, форму синергетичного потенціалу держави визначають різні модифікації впорядкованості влади між державою та громадянським суспільством, спосіб її здійснення і вираження.

Перерозподіл влади та її впорядкованість, що визначають форми синергетичного потенціалу держави характеризуються потужністю апарату управління суспільством. Формуванню і становленню та розвитку апарату управління суспільством, тобто синергетичному потенціалу держави сприяють розмаїтість форм державного устрою, форми державного (політичного) режиму та форми державного правління. У такому розрізі подальшими розвідками можуть стати проблеми функціонування та розвитку сучасних форм синергетичного потенціалу держави в умовах глобалізації та інформаційного суспільства.

### **Джерела**

1. Бех В.П. Генезис соціального організму країни: Монографія. 2-е вид. доп. – Запоріжжя: Просвіта, 2000. – 288 с.;
2. Бех В.П. Соціальний організм країни. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – 306 с.;
3. Бех В.П. Социальный организм: философско-методологический анализ. – Запорожье: Тандем-У, 1998. – 186 с.;
4. Бех В.П. Философия социального мира. – Запорожье: Тандем-У, 1999. – 284с.;
5. Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ. – Запорожье: Тандем-У, 1998. – 144 с.
6. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. – М.: Наука, 1978. – 392 с.
7. Горский Ю.М. Гомеостатика: модели, свойства, патологии // Гомеостатика живых, технических, социальных и экологических систем. - Новосибирск: Наука, Сиб. отд., 1990. - 280с.
8. Ахиезер А.С. Дезорганизация как категория общественной науки // Общественные науки и современность. – 1995. - №4. - С.42-52.

9. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения в двух томах. - Т. 2. - М.: Мысль, 1991. – С.3-545.

10. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Гоббс Т. Сочинения в двух томах. - Т. 2. - М.: Мысль, 1991. – С.3-545.

11. Руссо Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми // Трактаты. —М.: Канон-Пресс - Ц, Кучково поле; 1998. – С.107-132;

12. Руссо Ж.-Ж. 2. Об общественном договоре, или Принципы политического права // Трактаты. - М.: Канон-Пресс - Ц, Кучково поле, 1998. – С.195-407.

13. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. - М.: Наука, 1975. – 720 с.

14. Предборська І.М. Теорія соціальної зміни: соціально-філософський аналіз. Автореф дис. ... д-ра філос. н.: 09.00.03 / КНУ. – К., 1993. – 23 с.

15. Качуровський М.О., Наумкіна О.А., Цикін В.О. Синергетика: нове мислення: Навчальний посібник. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – 128 с.

*Стаття надійшла 01.11.2008 р.*